

Уступ

Пасля Другой усясьветнай вайны ў новых межах польскай дзяржавы засталіся толькі ўскрайкі этнаграфічна беларускай тэрыторыі, якія знаходзіліся ва ўсходніх павятах Беластоцкага ваяводства. Прыблізна 200–тысячная беларуская супольнасць не складала праблемы ў агульнадзяржаўным маштабе, затое шмат значыла ў сферы мясцовай палітыкі. Большасць беларусаў у Польшчы засталася ў родных мясцінах, спрычыніўшыся гэтым самым да захавання культурнай, канфэсійнай і нацыянальнай пераемнасці ў прымежных гмінах Беластоцкага ваяводства.

Гэтая праца зьяўляецца спробай паказу становішча беларускага насельніцтва і праблемаў, якія перад ім узніклі ў апошні перыяд ягонага існавання як традыцыйнай супольнасці. У 1944–1949 гг. па-ранейшаму захоўваліся замацаваны стагодздымі лад жыцця, спосаб вядзення гаспадаркі, традыцыі і звычаі. Беларусы па-ранейшаму заставаліся пераважна вясковай супольнасцю. З гэтага асяродзья ў гэты час вырываліся толькі нешматлікія адзінкі. Распад гэтай супольнасці пачаўся толькі ў 50–я гады разам з калектывізацыяй вёскі і яе сацыяльнымі вынікамі, масавай міграцыяй у гарады, пашырэннем асветы, зьяўленьнем электрычнасці і радыёпрапаганды, а таксама зьменнай мэтадаў гаспадарання.

Беларускае насельніцтва за адносна кароткі час (калі ўзяць пад увагу ягоную гісторыю на працягу XX ст.) перажыло некалькі палітычных сыстэмаў, аднак зь ніводнай зь іх не магла атаясамлівацца. Кожная ўлада прыносіла іншы досвед і аддавала перавагу тым каштоўнасцям, якія былі пажаданыя зь яе пункту гледжання, але звычайна былі чужыя для большасці беларусаў. Часцей за ўсё палітычныя сыстэмы, якія змянялі адна адну, перасьледавалі тых, хто адзначыўся якой–небудзь дзейнасцю на карысць ранейшай улады. Гэта адбівала ахвоту да публічных выступленняў, змусала цярдліва чакаць, маскаваць сваю саматоенасць і, у рэшце рэшт, прыводзіла да поўнага нацыянальнага нігілізму.

Першыя гады пасля Другой усясьветнай вайны разам са складанай палітычнай сытуацыяй (асабліва на Беласточчыне) і непаслядоўнай нацыянальнай палітыкай ураду паспрыялі далейшай палітычнай ды ідэйнай дэзынтэграцыі гэтага насельніцтва. Ягоная пазыцыя ў гэты перыяд тлумачылася ўсім багатым досьведам, набытым падчас Першай усясьветнай вайны, расейскай рэвалюцыі, міжваеннага дваццацігодзья, савецкай улады і нямецкай акупацыі.

Пачуцьцё адметнасці беларусаў на Беласточчыне фармавалася пераважна пад уплывам праваслаўя. Рэлігійная супольнасць вызначала межы беларускасці як нацыянальнай ідэалёгіі. У межах каталіцтва беларускі элемент можа трактавацца толькі і выключна як этнаграфічная зьява. Вясковая супольнасць, якая размаўляла на беларускай мове, але была падзеленая канфэсійна, атаясамлівалася з польскай ці беларускай нацыянальнай ідэалёгіяй паралельна зь першасным падзелам, г. зн. на каталікоў і праваслаўных. Менавіта ўздоўж гэтай лініі падзелу нараджаліся і адрозьненні ў палітычных пазыцыях у пасляваенны перыяд.

Аб'ектам дадзенай працы зьяўляецца жыццё беларускага насельніцтва, якое жыло ў Польшчы ў 1944–1949 гг. Аднак жа, каб лепей зразумець зьвязаныя з гэтым складаныя праблемы і знайсці крыніцы пазыцыі беларусаў у пасляваенны перыяд, тут прадстаўляюцца таксама найважнейшыя факты, падзеі і абставіны, якія фармавалі палітычны, эканамічны і сацыяльны статус беларускага насельніцтва, а таксама вызначаны спосаб ягоных паводзінаў у дачыненні да польскай дзяржавы і народу.

Праца складаецца зь дзвюх частак. Першая датычыць менавіта гэтых гістарычных перадумаў разьвіцця нацыянальнага жыцця беларусаў з асаблівай увагай да Беларэччыны, а другая — умоваў іх сацыяльна-палітычнага існавання. Храналогічныя межы вызначаюцца ня толькі згаданымі вышэй фактарамі, але і адсутнасцю даступных архіўных матэрыялаў, датычных пазнейшага пэрыяду. Галоўнай асновай для напісання другой часткі былі архіўныя матэрыялы.

Няшмат наконт беларускага пытання можна знайсці ў цэнтральных архівах. Заслугоўваюць увагі дакумэнты Польскага камітэту нацыянальнага вызвалення (ПКНВ), якія знаходзяцца ў Архіве новых актаў і датычаць аднаўлення школьніцтва. Захаваная карэспандэнцыя дазваляе больш дакладна прааналізаваць дадзеную праблему.

Аднак жа найбольшую каштоўнасць маюць дакумэнты, сабраныя ў Ваяводзкім дзяржаўным архіве ў Беластоку, якія адлюстроўваюць адміністрацыйную дзяржаўную працу ўсіх узроўняў. Асабліва ў гэтым пляне каштоўныя копіі справаздачаў беластоцкага ваяводы, якія перасылаліся да цэнтральных уладаў і дэталёва інфармавалі пра тое, што адбывалася ў ваяводстве. Атмасфэру пасяляваеннага пэрыяду найлепш перадае дакументацыя, складзеная на ўзроўні гмінаў. Яна непасрэдна паказвае сацыяльна-эканамічныя праблемы, сьведомасць і палітычныя пазыцыі жыхароў Беластоцчыны. Такой жа каштоўнасцю адзначаецца і карэспандэнцыя ад насельніцтва, пісаная ў форме скаргаў і прапаноў адміністрацыйным уладам і партыйным арганізацыям.

Мне не ўдалося здабыць матэрыялаў, якія датычаць непасрэдных рашэньняў цэнтральных уладаў у дачыненні да беларускай праблемы. Гэтых дакумэнтаў (за нешматлікімі выключэньнямі) няма нават сярод ваяводзкіх актаў. Іх змест даступны ва ўскоснай форме — у выглядзе даручэньняў, пасланных ваяводзкімі адміністрацыйнымі ўладамі на павятовы ці гмінны ўзровень са спасылкай на ліст, даручэньне ці распараджэньне той ці іншай асобы ці ўстановы цэнтральнага ўзроўню.

Справа беларускай меншасці ў Польшчы ў пасяляваенны пэрыяд не знайшла таксама належнага адлюстравання ў навуковай літаратуры. Акрамя працы Юр'я Туронака¹ пра адукацыю, няма ніякіх аналітычных разглядаў беларускага пытання ў першыя пасяляваенныя гады. Публікацыі ў прэсе на гэтую тэму, якія пачалі зьяўляцца пасля 1956 г., спарадычна зьвярталіся да падзеяў 1944–1949 гг. на Беларэччыне ў нацыянальным кантэксце². Таксама аўтары працаў, якія датычылі палітычнай гісторыі гэтай тэрыторыі, рэдка зьвярталі ўвагу на яе нацыянальную разнароднасць і абумоўленьне гэтым наступствамі, часцей за ўсё паказваючы падзеі праз прызму клясавай барацьбы. Да найбольш вартых трэба залічыць працы Генрыка Маецкага, які, выкарыстоўваючы архіўныя крыніцы, даволі празрыста абмаляваў палітычную сытуацыю на Беларэччыне ў гэты пэрыяд³. Удзел беларусаў у фармаваньні новай рэчаіснасці быў, на думку, аўтара, вынікам працяглага ўздзеяньня ідэалёгіі камуністычнай партыі на гэтае асяродзьдзе. Цалкам абмінае беларускую праблему праца Галены Гнатоўскай пра разьвіццё і дзейнасць Польскай рабочай партыі (ПРП) у Беларэчкім ваяводстве. Дынамічнае разьвіццё партыі ва ўсходняй частцы ваяводства аўтарка тлумачыць папулярнасцю яе ідэяў і праграмы сярод вясковага насельніцтва гэтага рэгіёну⁴.

Другой істотнай крыніцай інфармацыі, выкарыстанай у гэтай працы, былі сьведчанні, сабраныя ў жыхароў Беларэччыны. Каштоўнасць гэтай крыніцы

¹ Туронак Ю. Беларэччына на Беларэччыне ў пасяляваенны пэрыяд. Беласток, 1976.

² Да выключэньняў належала публікацыя: Maciąg W. Sprawy białoruskiego pogranicza // Życie Literackie. 1956. 19 ліста.

³ Majecki H. Początki władzy ludowej na Białostocczyźnie 1941–1947. Lublin, 1969; Gnatowski M., Majecki H. Kształtowanie się władzy ludowej na Białostocczyźnie 1944–1947. Białystok, 1962.

⁴ Gnatowska H. PPR w województwie białostockim 1944–1948. Warszawa, 1979.